

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1(477.85)(092)

© Петро Кралюк
(Острог)

КЛИМ ГАНКЕВИЧ – ЗАБУТИЙ ФІЛОСОФ ІЗ ЧЕРНІВЦІВ

Розглянуто життя й творчість першого секретаря Чернівецького університету Кліма Ганкевича. Основна увага зосереджена на його філософських працях. Показано, що він першим почав публікувати підручники з психології українською мовою, першим поставив питання про існування окремої української філософії. Також Ганкевич одним з перших почав розробляти україномовну філософську термінологію.

Ключові слова: філософія, психологія, слов'янська філософія, українська філософія, естетика, гегельянство.

Актуальність теми. Клим Ганкевич (1842-1924) (є інше датування років життя цього діяча – 1843-1925) – цікава й водночас незаслужено забута фігура в історії нашої філософської думки [про життя й діяльність Кліма Ганкевича див.: 1]. Доля його була пов'язана з Чернівцями, зокрема Чернівецьким університетом. Народився Ганкевич у селі Настасів (Несласов) біля Тернополя. Навчався в Бережанській гімназії, семінарії греко-католицької церкви у Львові, Львівському університеті. Студії в семінарії було одним із тих чинників, які визначили релігійні зацікавлення Ганкевича, в т. ч. і в царині філософії. У 1868 р. він захистив докторат у Відні. Працював у гімназіях Перемишля, Бережан, Станіслава, Чернівців. Саме працюючи в Чернівецькій гімназії в 1873-1875 рр., почав вперше на Буковині викладати сучасну українську літературну мову. До того часу тут, як правило, в школах викладалася т. зв. руська мова, де фактично домінували архаїзми, зокрема елементи церковнослов'янської мови.

Водночас Ганкевич займався політичною та громадською діяльністю. Так, у Станіславі був обраний до повітової ради. Особливо розгорнув активну громадську діяльність у Чернівцях, де брав участь у роботі проукраїнських товариств «Руська бесіда» та «Буковинська руська рада». Одним із напрямків його діяльності було впровадження викладання сучасної української літературної мови як у початкових і середніх школах, так і школах вищих.

Коли влітку 1875 р. розпочалась організація Чернівецького університету, Ганкевич був запрошений на посаду університетського секретаря. Оскільки на час відкриття університету кафедра української мови та літератури не була заміщена, то суплентом (викладачем, що тимчасово виконує обов'язки професора) призначили Ганкевича. Він читав історію української літератури у першому семестрі 1875-1876 навчального року. Однак викладацької кар'єри не зробив. В університеті Ганкевич не полишав громадської діяльності, став засновником та керівником академічного товариства «Союз», яке об'єднувало українських викладачів та студентів.

Також Ганкевич виявив себе на журналістському поприщі: був співробітник кількох періодичних видань, редагував з 1887 р. релігійний часопис «Мир» у Львові. Входив до складу колегії для видання шкільних підручників та укладання номенклатури.

Літературна спадщина Ганкевича досить різноманітна. Вона стосується питань української філології, зокрема системи наголосів, філософії, психології, педагогіки, історії, етнографії тощо.

Незважаючи на те, що ім'я Ганкевича фігурує в різноманітних українських енциклопедичних виданнях, а його життя й творчості присвячені окремі статті, важко сказати, що творчість цього діяча належним чином висвітлена. У його біографії залишається чимало «білих плям», а його твори є маловідомими й лише частково введені в науковий обіг. І це, незважаючи на те, що Ганкевич мав чималі заслуги в розвитку

українського шкільництва на Буковині, а його праці справили вплив на розвиток таких сфер української культури, як філософія та психологія.

Ступінь розробленості проблеми. На жаль, праця Ганкевича, зокрема у сфері філософії, не була оцінена належним чином. Так, критичне ставлення до нього висловлював Іван Франко, який писав: «Ще в 1871 р., будучи суплентом гімназійним у Станіславі, він надрукував по-польськи розвідку «*Życie, piśma i system filozoficzny Br. Trentowskiego*». Дві його розвідки і одна рецензія, написані по-німецьки, були надруковані 1877 р. в берлінському «*Archiv für slavische Philologie*», а власне: «*Ein Beitrag zur Lehre vom Kleinrussischen Accent*» і «*Über den Accent der Verba im Kleinrussischen*», обі розвідки дуже невисокої наукової вартості. У «Правді» 1868 р. друкувалася його розвідка “Кілька мислей із філософії”, а 1875 р. від видав у Чернівцях окремою брошурою свою розвідку “Система голосоударения в языках санскритском, греческом и русском, додаток до поровнательного языкословия», силкуючись, як бачимо, писати чисто російським язиком” [6, с. 368]. Як бачимо, Франко згадує деякі філософські роботи Ганкевича, але не дає їм оцінок. Натомість, критично відзивається про його філологічні студії.

Дмитро Чижевський у роботі «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), яка була першою синтезою історії української філософії, Ганкевичу присвятив окремий невеликий підрозділ. Він писав, що той «опублікував за своє життя чимало – здебільшого дрібних – праць з філософії, філології, етнографії». Далі Чижевський називає деякі праці Ганкевича, які, на його думку, мали стосунок до філософії – «Основні риси слов'янської філософії», «Психологія», «Життя, творчість і філософська система Б. Трентовського», «Про межову сферу між філософією й математикою» та «Народна філософія малоросів». Вкінці Чижевський дає таку узагальнену характеристику філософських поглядів Ганкевича: «Ганкевич стоїть під впливом Гегеля та польських філософів (зокрема Лібельта і Трентовського). Його спроби дати характеристику слов'янської філософії, на жаль, неглибоко сягають, і фактичний матеріал є почасти хибний. Та все ж він дав трохи чи не перші спроби характеристики слов'янської філософічної думки на широкій основі. Викладу власного філософічного світогляду він не дав» [7, с. 159]. Але, при такій декларованій критичності, сам Чижевський чимало запозичував у Ганкевича, створюючи свою концепцію філософської думки України, про що буде йти мова далі.

Радянські автори не особливо жалували Ганкевича. І це зрозуміло. Адже він був філософом-ідеалістом, який до того ж демонстрував свою релігійність. Та все ж в «Українській радянській енциклопедії» присвячена йому невелика стаття, де він характеризується таким чином: «...український філолог, філософ-ідеаліст. Виступав проти матеріалізму з позицій *старогегельянства*. Вчення Г.-В.-Ф. Гегеля вважав вершиною філософської думки, таким, що найкраще підходить для обґрунтування віри в бога. Основне завдання філософії вбачав у примиренні науки з релігією, розуму з вірою, в об'єднанні їх... Автор праць: «Основні риси слов'янської філософії», «Історія і критика матеріалізму» та ін.» [5, с. 478] Увагу естетичним поглядам Ганкевича приділив український радянський дослідник Іван Іванько, який писав про нього: «Проблеми естетики висвітлюються в його статтях «Про фантазію в житті та мистецтві», «Реалізм в літературі та мистецтві і його межі управління», «Літературні і філософські фрагменти», надруковані в газеті “Новий галичанин” у 1899-1900 рр. В них естетичні проблеми трактуються в основному в гегельянському дусі відповідно до літературних традицій Західної України. Погляди Ганкевича були спрямовані проти революційно-демократичної естетики і їх не раз справедливо критикували діячі прогресивного напрямку. К. Ганкевич, як і О. Огоновський, висував на перший план значення формальних критеріїв, прагнучи застосувати принципи «естетичної критики», що не заважало ні Огоновському, ні Ганкевичу захищати клерикально-націоналістичну позицію» [3, с. 183].

Певний інтерес до поглядів Ганкевича з'явився в часи незалежності України. Так, був перекладений українською мовою й перевиданий розділ «Філософія в українців» його праці

«Основні риси слов'янської філософії» [2], з'явилися статті, в яких йдеться про життя й творчість цього автора, в т. ч. звертається увага на його філософський доробок.

Мета цієї розвідки – звернути увагу на основні моменти філософських поглядів Ганкевича, зокрема на його уявлення про українську філософію.

Виклад матеріалу. Ще в молодому віці, у 1868 р., під час підготовки й захисту докторату, Ганкевич написав і опублікував у львівському часописі «Правда» статтю «Кілька думок із філософії» [4].

Тут необхідно зробити деякі пояснення. На той час відбулося становлення української літературної мови, яка використовувалися при написанні художньо-літературних текстів. Але не існувало розвинутої української наукової термінології. Стосувалося це й термінології філософської. Практично не було філософської літератури (навіть популярної) новочасною українською мовою. В Україні філософські тексти, як правило, поширювалися на мертвих мовах – латинській, церковнослов'янській, близькій до неї старій книжній українській мові, а також сучасними мовами – російській, польській, німецькій, французькій, англійській. Лише з середини ХІХ ст. починають епізодично з'являтися популярні статті на філософську тему. І в них, відповідно, були спроби виробити українську філософську термінологію. Публікувалися ці статті, звісно, не в підросійській Україні, де функціонування української мови у друкованих виданнях було вкрай обмежене, а в українській пресі Галичини. Ще в 50-их рр. ХІХ ст. у газеті «Зоря галицька» почали з'являтися такі публікації.

Серед них статтю Ганкевича «Кілька думок із філософії» можна вважати етапною. Це, наскільки нам відомо, була перша україномовна стаття, котра стосувалася не окремих філософських питань, а давала цілісне уявлення, що таке філософія, чим вона займається, як співвідноситься із емпіричними науками.

Вказана стаття також дає уявлення про філософські уподобання Ганкевича. Уже відзначалося, що Чижевський охарактеризував їх як гегельянські. Загалом погоджуючись із такою думкою, варто вказати, що Ганкевич виявляв також інтерес до кантіанства і навіть до позитивізму. Схоже, також знаходився під впливом філософських ідей швейцарського філософа Франца Brentano.

Звернемося до статті «Кілька думок із філософії». Спочатку автор з'ясовує походження терміну філософія. Пише, що його поява пов'язана з інтелектуальною порядністю мислителів, які, займаючись осмисленням причин речей, співставляли нескінченність цього завдання (осягнення абсолютної істини) з природним обмеженням людського розуму. Тому ці мислителі відмовились від слів «софос», «софія» (мудрість), назвавши себе скромніше – філософами (любителями мудрості).

Здатністю до філософствування володіє кожна людина, проте «стрімкість стежки» до «найвищої правди» залишає багатьох людей на початку цього непростого шляху. Аби «піднятися на вершину» і пізнати цю «правду», потрібні не просто зусилля, але і певні моральні якості, очищення свого духу від баласту, що тягне вниз. Загалом для Ганкевича, як типового українського мислителя, притаманна певна «етизація» філософських питань.

З'ясовуючи ставлення філософії до емпіричних наук, автор статті вважав, що їх «нерви» сходяться до філософії. Філософія є рефлексією («свідомістю») наукового знання. Вона також спрямовує погляд дослідника на загальне («закон єдності всесвіту») і суттєве («есенціальне») в речах. Автор вказує на методологічну функцію філософії – забезпечення переходів від одиничного до загального, орієнтацію на пошуки ідеї як субстанції суцього і т. д. У цих питаннях Ганкевич виявляв прихильність до традиційного для України платонізму.

Звертається Ганкевич і до питання про взаємовідносини філософії та релігії. Вони, на його думку, мають одне джерело – одкровення. Для релігії це одкровення надприродне. Для філософії – одкровення, що виявляється в природі й розумі людини. Розум і віра взаємодоповнюють одна одну. При цьому в філософії домінує розум, у релігії – віра. Філософія, на його думку, має бути теїстичною.

Приділяє Ганкевич увагу й антропологічній проблематиці. Адже, вважає він, першим предметом людської думки є сама людина. Релігія й мораль ставлять ці питання в

практично-моральній площині, філософія – у теоретичній. Однак наука, приписуючи розуму всемогутність, створила прірву між релігією та філософією. Потрібен міст через цю прірву, бо позбавлений віри розум збивається на манівці. Філософія може прокласти цей міст, але лише тоді, коли людський розум усвідомить своє обмеження, а віра сприйматиметься як посланець вищого розуму до людини. Релігія та філософія поєднуються на полі любові. Позбавляючи любові світ, ми перетворюємо його в хаос.

Розглядає автор й проблему співвідношення духовного та тілесного, відстоюючи ідею їхньої гармонії та взаємопроникливості. У статті також зверталася увага на деякі психологічні проблеми, зокрема питання сну та сновидінь.

Значення статті «Кілька думок із філософії» полягало не лише в тому, що в ній давався популярний виклад засадничих філософських питань. Ганкевич намагався в цій роботі виробити філософську термінологію українською мовою. Відчуваючи постійні труднощі у цьому плані, він закликав використовувати наявні мовні ресурси, які необхідно шліфувати й вдосконалювати. При цьому подавав приклад, вводячи наступну лексику: вища єдність, естество, битє, житє, людське познанє, мисленє, понятєобщого і поодинокого, свідомість. Правда, Ганкевич, часто відчуваючи брак потрібної україномовної лексики, змушений був вдаватися до використання інтернаціональних термінів: ідея абсолютної справедливості, право натури, трансцендентальні ідеї, універсум тощо.

Незадовго після статті «Кілька думок із філософії» Ганкевич публікує працю, в якій сміливо ставить питання про існування філософії у слов'ян і українців зокрема. Це згадувана робота «Основні риси слов'янської філософії», спершу опублікована двома випусками в Кракові у 1869 р., а потім з доповненнями окремою книгою у Ряшеві (Жешуві) в 1873 р. [8] Частина цієї роботи під назвою «Народна філософія малоросів» вийшла в Лейпцигу в 1881 р. Всі ці видання побачили світ німецькою мовою і, очевидно, були розраховані на інтелігентну публіку з різних (передусім слов'янських) регіонах Австро-Угорщини. Про ці роботи відгукнулася й львівська «Правда», і інші, зокрема чеські, видання.

Звісно, Ганкевичу можна закинути «примітивізм» у висвітленні питань слов'янської, в т. ч. й української, філософії, як це, наприклад, зробив Чижевський. Проте закономірно виникає питання, а чи можна було уникнути цього «примітивізму», коли всерйоз навіть не велася мова про слов'янську філософію, а професійне філософствування українською мовою, як і мовами багатьох інших слов'янських народів, в ліпшому випадку, робило тільки перші кроки. Той самий Чижевський, на відміну від Ганкевича, так і не спромігся написати історію слов'янської філософії – хоча жив пізніше і, здавалося, мав кращі можливості це зробити. Більше того, Чижевський навіть повторив деякі думки Ганкевича. А приступаючи до «Нарисів з історії філософії на Україні», використовував як певний взірець роботи цього дослідника з історії слов'янської філософії.

Ганкевич, виходячи із гегельянських уявлень, дотримувався думки, що нації – це «інструменти духу». Народи лише виражають у відповідних формах абсолютну ідею, творячи свій універсум. Таке творення й осмислення власного стану є філософією. У цьому сенсі можна вести мову і про філософію слов'янську. Характеризуючи останню, Ганкевич звертається до культурного матеріалу Чехії, Польщі та України-Русі, намагаючись виділити основні прикмети слов'янського філософствування. На його думку, це – персоналізація Бога, увага до проблем моралі, утвердження діяльного безсмертя людини, трактування природи як творіння божого, намагання поєднати духовні традиції Сходу і Заходу. Як і Йоганн Готфрід Гердер, Ганкевич стверджував, що слов'яни в духовному житті Європи займають місце серця, тоді як германські народи – місце голови. І якщо германці сказали своє слово в філософії, то слов'янські народи цього ще не зробили.

Тут мимоволі напрошуються певні паралелі з поглядами Чижевського. Останній вів мову про т. зв. «філософію серця» як квінтесенцію українського філософствування. Як бачимо, цю ідею він міг запозичити від Ганкевича, потім суттєво розвинувши її. Також у Чижевського, як і в Ганкевича, простежується гегельянський підхід до розвитку філософії. І один, і другий вважали, що слов'яни ще не сказали свого слова в філософії.

Постановка Ганкевичем питання про існування української філософії в той час була сміливим кроком. Адже в Австро-Угорській імперії, де він жив, домінувала німецька культурна традиція, представники якої вважали, що слов'янські народи не є філософськими. Тим більше це стосувалося українців, які не мали своєї держави, а їхні землі поділили дві імперії – Російська та Австро-Угорська. Дехто тоді взагалі піддавав сумніву існування українців як окремого етносу зі своєю особливою культурою. Тим більше сміливо виглядало видання книги про народну філософію українців у самій Німеччині, інтелігенція якої вірила у «філософську виключність» власного народу, а імена німецьких філософів-класиків XVIII-XIX ст. були на устах багатьох освічених людей.

У інших своїх працях Ганкевич теж виявляв інтерес до філософської думки слов'ян. Так, у 1871 р. опублікував польською мовою роботу «Життя, твори й філософська система Броніслава Трентовського» [9]. Була в нього й спеціальна розвідка «Найновіший філософський рух у слов'ян» (1880) про нові тенденції розвитку слов'янської філософії.

Серед інших філософських зацікавлень Ганкевича варто відзначити питання естетики, філософських проблем мовознавства, психології. У 1874 р. він навіть опублікував підручник «Короткий нарис психології для ужитку в школах середніх». А ще в 1868 р. з'явилася його книга «Психологія». Це були перші підручники з психології, написані українською мовою. Також Ганкевич був учасником світового конгресу психологів у Мюнхені в 1896 р. Тобто можемо його вважати одним з перших українських вчених-психологів.

Важливими для Ганкевича були проблеми естетики й мовознавства. Адже він працював викладачем у Чернівецькому університеті на кафедрі української мови й літератури, яку, власне, і започаткував. Трактуючи питання естетики, Ганкевич переважно дотримувався гегельянських підходів. Однак у цей час, наскільки можемо судити, на нього певний вплив справив швейцарський філософ Антон Марти (1847-1917), який також займався проблемами мовознавства, психології та естетики. Марти був прихильником відомого філософа й психолога Франца Brentano, з яким підтримував зв'язки.

Як і Ганкевич, Марти почав працювати у Чернівецькому університеті на його початках – з 1875 р. Працював він, правда, недовго – до 1880 р. У чернівецький період Марти видав дві свої важливі роботи – «Про походження мови» (1875) та «Питання щодо історичного розвитку сенсу колористики» (1879).

Марти й Ганкевич, викладаючи в той самий час у Чернівецькому університеті, мусили знати один одного. Певно, знав Ганкевич і твори Марти, видані в Чернівцях. Цікаво, що в 1885 р. «Буковинський альманах» опублікував статтю Ганкевича «Естетичне значення та символіка барв», яка в дечому перекликається з роботою Марти «Питання щодо історичного розвитку сенсу колористики».

Також Ганкевич приблизно в той самий час займався питаннями наголосу в словах в українській та індоевропейських мовах (санскриті й грецькій мові). У 1875 р. він опублікував брошуру «Система словонаголосу в санскриті, грецькій та руській мовах». Висловлював думку, що порівняльне мовознавство в багатьох історичних і мовних питаннях сягає глибше, ніж археологія й антропологія (етнографія). Показово, що зазначена брошура з'явилася одночасно з роботою Марти «Про походження мови». Так чи інакше, але обидві роботи стосувалися глибинних пластів розвитку мови.

Ще одним моментом філософської діяльності Ганкевича стала критика ним матеріалістичних учень. Тут знову ж таки далися знаки гегельянські симпатії мислителя, а також його релігійність. Зокрема, йому належить робота «Історія і критика матеріалізму і дарвінізму» (1877).

Для низки робіт Ганкевича характерний міждисциплінарний підхід, де поєднувалися питання філології, психології, естетики й філософії. Наприклад, це простежується в статтях, опублікованих у газеті «Новий галичанин» у 1899-1900 рр., – «Про фантазію в житті та мистецтві», «Реалізм в літературі та мистецтві і його межі управління», «Літературні і філософські фрагменти».

Висновки. Загалом можемо констатувати, що Ганкевич намагався створити професійне філософствування українською мовою, прагнучи утвердити серед європейських інтелектуалів

думку про філософську спроможність українців і, нарешті, поширював філософські знання серед українського загалу. При цьому він часто виступав у ролі піонера – першим опублікував підручники з психології українською мовою, першим поставив питання про існування української філософії й одним із перших почав розробляти українську філософську термінологію.

Здавалося, цього більш ніж достатньо, щоб поставити Ганкевича на одне з почесних місць в історії української філософської думки кінця XIX ст. Однак цього немає. Виникає питання – чому?

Безперечно, є тут частка вини самого Ганкевича, який часто «розмінювався» на дрібні роботи. Власне, великих фундаментальних праць у нього немає. Але ж і в Григорія Сковороди фундаментальних робіт теж немає. Проте це не заважає українцям вважати його «великим філософом».

Схоже, тут справа в дещо іншому. В українців погляд на свою філософію, радше, має російськоцентричний характер. Звертається увага на ту філософську думку, яка існувала на підросійських українських землях і була часткою російської культури або принаймні була пов'язана з нею. Це бачимо в Дмитра Чижевського, який створив першу синтезу історії філософії України, котру в нас постійно «калькують». При такому підході зосереджується увага на Сковороді, професорах Київської духовної академії, наприклад, на Памфілові Юркевичу, котрий успішно «позичав» ідеї в інших авторів та теж не мав фундаментальних праць. Саме Сковорода й Юркевич, на думку Чижевського, чи не найкраще репрезентують українську філософію. А Ганкевич, який фактично першим почав філософствувати українською мовою, десь на маргінесі.

Для людини, яка звикла до російськоцентричного підходу, україномовні філософи «не цікаві». А ще коли вони пишуть деякі свої роботи незрозумілими мовами – німецькою й польською. І видають ці роботи не в Росії, а десь на Заході. Зрештою, хіба може Чернівецький університет з учнями Франца Brentano змагатися зі «світочами» Київської духовної академії?

Роботи Ганкевича ще чекають свого осмислення й видання. Хочеться вірити, що це станеться.

Література

1. Вакулєнко С. Клим Ганкевич та його «Нариси слов'янської філософії» / С.Вакулєнко, Л.Ушенко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія.— Харків, 1998. – Т. 6. – С. 145–152.
2. Ганкевич К. Філософія в українців / К.Ганкевич // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 153–166.
3. Іванько І. Очерк развития эстетической мысли Украины / И.Иванько. – М., 1981.
4. Кл. Г. (Ганкевич К.) Колька мыслей изъфилософии / К.Ганкевич // Правда. – 1868. – Чч. 14-15, 18-20, 45-47.
5. Українська радянська енциклопедія. – К., 1978. – Т. 2.
6. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Твори: У 50-ти т. – Т.41. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 194-471.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні // Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт. – К., 2005. – Т. 1. – С. 1-162.
8. Hankiewicz C. Grundzüge der slavischen Philosophie / C.Hankiewicz. – Rzeszów, 1873.
9. Hankiewicz C. Życie, pisma, system filozoficzny Bronisława Trentowskiego / C.Hankiewicz. – Stanisławów, 1871.

Petro Kraliuk

Klym Gankevych – a forgotten philosopher from Chernivtsi

The author analyses life and legacy of the first Chernivtsi University Secretary, Klym Gankevych. Main attention is paid to his philosophical writings. It is argued that he was the first who published textbooks on the psychology in Ukrainian as well as the first one who formulated a question about the special “Ukrainian” Philosophy. Moreover, it was Klym Gankevych who started to develop Ukrainian philosophical terminology.

Keywords: philosophy, psychology, Slavic philosophy, Ukrainian philosophy, Aesthetics, Hegelianism.

Надійшла до редакції 28.08.2015 р.